

Maverayı Kafkas Ekseninde İğdir Pamukları (1925-1938)

İğdir Cottons in The Trans Caucasus Axis (1925-1938)

Mehtap BAŞARIR

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)
Kayseri Üniversitesi Develi Sosyal ve Beşerî Bilimler
Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri, Türkiye
Department of History, Kayseri University, Faculty
of Social Sciences and Humanities, Kayseri, Türkiye
mehtapbasarir@kayseri.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın amacı mikroklima iklim özelliği sayesinde yetiştirdiği pamuğu Maverayı Kafkas ülkelerine ihraç eden veya transit ticaretle geçiren İğdir kazasının 1925-1938 yılları arasında Türk iktisadına yönelik katkısını serimlemektir. Millî Mücadele döneminde Sovyet Rusya ile geliştirilen ikili ilişkiler çok yönlü devam ederek gelişti. 1925 yılında Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan Sovyet Cumhuriyetleri (Maverayı Kafkas), SSCB ve Türkiye arasında imzalanan konsolosluk antlaşmasının onaylanması sayesinde ilgili bölgede görev yapan Türk konsolosları vatandaşlarının hukuk ve menfaatlerini koruma ve özellikle de ticareti teşvik etme temelli yükümlülükler üstlendiler. Böylece çalışmaya esas sınırlar içerisinde yol sıkıntısı sebebiyle ürettiği pamukları İstanbul'a dahi Batum Limanı üzerinden göndermek zorunda kalan İğdir çiftçisi ve tüccarının en önemli çıkış kapısı Maverayı Kafkas sınır bölgesinde yaşadığı sıkıntıların iz düşümleri konsolosluk raporları üzerinden yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışma konusuna yönelik veriler, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, TBMM Zabıtları ile telif ve tetkik eserlerden elde edilmiştir. Sonuçta 1925-1938 sürecinde İğdir'a yakınlığı sebebiyle Maverayı Kafkas bölgesinden alınan pamuk tohumlarının çiftçinin kullanımına sunulduğu, elde edilen hasadın da daha çok bu bölgeye satıldığı ancak zaman zaman hastalık bahanesiyle SSCB'nin İğdir pamuklarını ucuza kapatmak gibi tutum sergilediği fark edilmektedir. Diğer taraftan bazı Ermeni görevlilerin tarihsel ve dönemselsel olayların etkisinde kalarak hareket edebileceklerine yönelik konsolos raporları üzerine Türkiye'nin daha tedbirli davrandığı bürokratik yazışmalarda görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-SSCB ilişkileri, Maverayı Kafkas Türk Konsoloslukları, İğdir pamukları

Abstract

The aim of this study is to reveal the contribution of İğdir district, which exported or transited the cotton it grew to Transcaucasian countries thanks to its microclimate climate feature, to the Turkish economy between 1925 and 1938. During the War of Independence, bilateral relations with Soviet Russia continued and developed in many ways. Thanks to the ratification of the consular agreement signed between the Soviet Republics of Azerbaijan, Armenia, Georgia (Trans Caucasus), the USSR and Turkey in 1925, Turkish consuls serving in the relevant region assumed obligations based on protecting the rights and interests of their citizens and, in particular, promoting trade. Thus, the traces of the difficulties experienced by the İğdir farmers and merchants in the Transcaucasian border region, which is the most important exit point for them, who have to send their cotton to Istanbul via Batumi Port due to road problems within the main borders of the study, were tried to be reflected through consulate reports. In this context, the data regarding the study subject were collected from the Republic Archives of the State Archives Presidency, the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs, the TGNA Minutes and copyrighted and research works. As a result, it is noticed that during the 1925-1938, cotton seeds taken from the Transcaucasian region due to its proximity to İğdir were offered to the use of farmers, and the harvest obtained was sold mostly to these regions, but from time to time, the USSR exhibited an attitude such as selling cotton cheaply under the pretext of illness. On the other hand, it is seen in bureaucratic correspondence that Türkiye acted more cautiously following consul reports that some Armenian officials might act under the influence of historical and periodic events.

Keywords: Türkiye-USSR relations, Trans Caucasus Turkish Consulates, İğdir cottons

Geliş Tarihi/Received 03.09.2024
Revizyon/Revision 29.09.2024
Kabul Tarihi/Accepted 31.12.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.01.2025

Atif

Başarır, M. (2025). Maverayı Kafkas Ekseninde İğdir Pamukları (1925-1938). *Turcology Research*, 82, 191-204.

Cite this article

Başarır, M. (2025). İğdir Cottons in The Trans Caucasus Axis (1925-1938). *Turcology Research*, 82, 191-204.

Giriş

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra nüfus yoğunluğunun özellikle köylerde bulunması sebebi ile tarım ülke ekonomisinin temeli şeklinde kabul gördü. Bölgelerin imkân ve koşullarına göre tarımsal faaliyetler geliştirildi. Bu kapsamda pamuk tarımı ve pamuk sanayisini geliştirecek adımlar da atıldı.

Türkiye’de yetiştirilen pamuklarda kalite islahı ve nicelik artışı hedefi ile 1924 yılından itibaren Adana’da küçük ölçekli denemeler başlatıldı (Ziraat Vekâleti Adana Bölge Zirai Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, 1958, s. 3) ve dokuma sanayine hammadde sağlayacak pamuk üretiminin arttırılması amacı ile yine Adana’da kongreler düzenlendi. Adana’da kongre düzenlenmesinin sebebi pamuk arazilerinin büyük kısmının Adana ve çevresinde bulunmasıdır. Bundan dolayı 1924-1925 yılları içerisinde iki kez Adana’da Pamuk Kongresi gerçekleştirildi. Birinci ve ikinci Pamuk Kongrelerinde ülkeyi tarım alanında kalkındırmak üzere yeni kaliteli pamuk cinslerinin getirilmesi ve deneme-islah istasyonları ile tohum üretme çiftliklerinin açılması, ekilen pamuklarda belli bir standartlaşma sağlanması ve ihracat işlerinin belirli düzende işlemesi hedeflendi (Martal, 1994, s. 98).

Adana’da gerçekleştirilen İkinci Pamuk Kongresi’ne Sovyet Rusya Pamuk Ziraatı Komisyon Başkanı beraberindeki heyetle katıldı. İstanbul’da bulunan başkan ve heyetinin Ankara yolu ile Adana’ya ve oradan da Mersin’e gitmelerine müsaade edildi (TDA, 571/35801-141217-116; TDA, 571/36015-142316-113). Sovyetler Birliği’nden gelen uzman pamuk komisyon ekibi Adana, Mersin’den başka İzmir’de bulunan pamuk üretim alanlarını incelediler. Sovyetler özellikle Maverayı Kafkas (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) bölgesinde giderek geliştirdikleri sanayilerine alternatif pamuk üretim alanları kapsamında Türk pamukçuluğunu destekledi (Gürdamar, 2021, s. 849; Rozaliyev, 1978, s. 176).

Sovyet Rusya’nın yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri’nden de (ABD) çeşitli destekler sağlanmak üzere adımlar atıldı. Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti’nin İstanbul Temsilcisi Nusret Bey, İstanbul ABD Elçiliği’ne 22 Mart 1925’te gönderdiği notada Ticaret Vekâleti’nin isteği üzerine Türk pamuklu ürünlerinin sınıflandırılması hususunda Amerikalı bir uzmandan hizmet alınması talebinde bulundu. İstanbul’daki ABD Temsilcisi Yüksek Komiser Amiral Bristol ise söz konusu isteği hükûmetine iletteceğini ancak istenilen uzmanda aranan özelliklerin belirtilmesini istedi (TDA, 534/37679-151481-49). Yabancı uzmanlardan pamuk ve pamuklu ürünler noktasında destek alınması pamuk yetiştirme işinde teknik uzman görüşünün önemsendiğini ifade etmektedir.

Türkiye ülkeyi kalkındırmak maksadı ile yabancı uzmanların çeşitli tarım bölgelerinde incelemeler yapmasına da duyarlılık gösterdi. Yabancı uzmanlardan Dr. Markos (Marcus) bölgede gerçekleştirdiği incelemelerine dair bir rapor hazırladı. Adana Pamuk İstasyonu müdürlüğü görevini de üstlenen Dr. Markos pamuk tarımını değerlendirdiği raporunda zirai teknik noktasında ekilen tür ve ayıklanmaya tabi tutulan pamuk tohumlarının miktarı hakkında aşağıdaki bilgileri verdi (Markos, 1936, s. 49). (Tablo 1):

Tablo 1. Dr. Markos (Marcus)’un pamuk tarımını değerlendirdiği rapor verileri

Pamuk Türü	Ayıklanmaya Tabi Tutulan Pamuk Tohumu Miktarı
Tür Amerikan Aplant	34
Turan	6
Mısır	4
Afrika	2
Yerli Gossypium herbaceum (kapalı koza)	1
Toplam	47

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Amerikan pamuk tohumu üzerine istasyonda daha fazla denemeler yapıldı. Nitekim en temiz ve en uzun elyaflı pamuk tohumunun ABD’ye ait olduğu anlaşıldı. Bu bağlamda pamuk hususunda düzenlenen kongrelerden sonra Adana ve Nazilli’de kurulan pamuk islah istasyonlarında ABD’den getirilen birçok pamuk çeşidinin denemeleri yapılırken; yerli koza çeşitleri de etüt edildi (Ziraat Vekâleti Adana Bölge Zirai Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, 1958, s. 3).

Adana ve civarında yetiştirilen Amerikan pamuğu tohumu özellikle kuraklık ve hastalıktan tohumuz kalan çiftçiye ücretsiz dağıtıldı. Adana sanayisi pamuk ihtiyacını Adana bölgesinden, İzmir sanayisi İzmir’den, İstanbul sanayisi ise ihtiyacını kısmen İzmir kısmen Iğdır bölgesi pamuklarından ve %70’lik kısmını da yine Adana’dan sağladı. Türkiye’nin böylece çeşitli bölgelerinde yetiştirilen pamuk hakkındaki iktisadi siyaseti; ülke içinde yetişen zirai mahsulü mamul hâle getirerek kıymetlendirmek, mamul veya yarı mamul şekilde ihraç etmekte (Fazıl, 1936, s. 5-10).

Tabloda ikinci sırada araştırılacak pamuk türünün Turan olduğu fark edilmektedir. Bu kapsamda Türkistan ve Azerbaycan’da Almanların idaresinde bulunan Rus tohum istasyonundan yeterli miktarda tohumun Türkiye’ye getirilmesi hakkında Bakü Türk Konsolosluğu, İktisat Vekâleti’ni bilgilendirdi (TDA, 571/35801-141217-78). Bu durum Türkiye’nin sadece Amerikan pamuk tohumunu değil birçok farklı türü denediğini göstermektedir. Nitekim tohum islahı, üretimi arttırabilecek ve kıymetlendirecek son derece önemli bir ilk aşamadır. Çiftçiye ücretsiz dağıtılacak tohumlardan başka, tarlayı hazırlama, tohumu ekme, doğru sulama mevsimi, hasat gibi birçok eylemi öğretmede Türk Hükûmeti mümkün olduğunca çaba sarf etti. Gösterilen çabaların başında

Türkiye'nin doğusunda yer alan ve mikroklima iklim özelliği sayesinde pamuk yetiştiren Kars iline bağlı Iğdır kazası da gelmektedir. Bu bağlamda çalışma, mikroklima iklim özelliği sayesinde yetiştirdiği pamuğu Maverayı Kafkas ülkelerine ihraç eden veya transit ticaret suretiyle geçiren Iğdır kazasının 1925-1938 yılları arasında Türk iktisadına yönelik katkısını konu almaktadır.

SSCB ile İktisadi İlişkiler ve Türk Ekonomisi

Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Hükûmetleri arasında 9 Temmuz 1922'de Tiflis'te akit ve imza olunan Konsolosluk Mukavelenamesi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından 16 Nisan'da onaylandıktan sonra 20 Nisan 1925 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlandı (Resmî Gazete, 20 Nisan 1925; Ortak, 2016, s. 9). Maverayı Kafkas bölgesinin Bolşevik yönetimine dahil olması ile hem Ankara-Moskova merkezli ilişkilerin geliştirilmesinde hem de ticaretin devamı ve ticaret eksenli sorunların çözümünde bölgede görevli konsolosların gönderdikleri raporlar önemini korudu. Böylece Türkiye, Maverayı Kafkas bölgesine açtığı Türk Konsoloslukları vasıtası ile bölgede ihtiyaç duyulan ürünlerin neler olduğuna dair bilgi sahibi oldu, pamuk tarımı ile alakalı teknolojik gelişmeleri yakından takip etti ve konsoloslardan gelen raporlar doğrultusunda Iğdır çiftçisi için pamuk tohumu satın aldı.

Tiflis Konsolosu Nuri Bey, Maverayı Kafkas İç Ticaret İdaresi'nin gerçekleştirdiği araştırmayı esas alarak bir rapor hazırladı. Nuri Bey tütün ve halı ithal edilmesine ihtiyaç olmadığı; üzüm, incir ve fındık tüketiminin kısmen yerli üretimden ve kısmen yakın bölgelerden (özellikle İran) sağlandığı; gül yağının alıcı az olması sebebiyle rağbet görmediği ve afyon ithaline de ihtiyaç bulunmadığı gerekçesiyle Sovyet Rusya'ya sadece büyük miktarda pamuk ithal edilebileceği bilgisini verdi. Türkiye ile Sovyet Hükûmeti arasında imzalanan geçici antlaşmaya göre Petersburg idaresinden özel izin alınmadan Türkiye pamukları menşe-i mahsul şahadetnamesi¹ gösterilerek SSCB ülkelerine ithal edilebildi ve Kafkasya'ya kolaylıkla sevk edilerek satılabildi. Ancak Sovyet Rusya'da bütün fabrikalar ve imalathaneler millileştirilerek yönetimi hükûmete bırakıldı. Bu nedenle mal sahipleri, küçük sanayide kullanılmak üzere perakende satılabilecek miktar hariç mallarını toptan İç Ticaret İdaresi'ne satabildi. Bu uygulamadan dolayı Tiflis'te bulunan Türk tüccarları memnuniyetlerini iletiler (TDA, 571/35987-141978-50).

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında gelişen ticaret hakkında bölgedeki Türk Konsoloslarının raporları önem arz etmektedir. Novorossisk Konsolosu Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta Türkiye'den Rusya'ya ithal edilmesi serbest olan pamuk, yün, palamut ve kuru üzümün müşteri bulabileceğini belirterek teklifte bulunabilmek üzere ürün numunelerinin ve sabit fiyat listelerin gönderilmesini istedi (TDA, 571/35986-141976-112).

Sovyet Rusya'nın Türkiye'den ithal ettiği pamuk, palamut ve palamut yağından başka gerçekleştirilecek bütün ihracat özel izne tabi tutuldu. Ancak istisnai durumlar da yaşandı. Özel izne tabi tutulması kararına rağmen etlik hayvanların daha önce olduğu gibi vesikasız Rusya'ya ithalatına müsaade edilince Kars ve çevresinden önemli miktarda canlı hayvan bu kez Rusya'ya ithal edildi (TDA, 571/35987- 141978-151). Ürünlerini Sovyet Rusya'ya ithal eden Türkiye zaman zaman bu işin sahtekârlığını yapan tüccar grubunun ülkeye ve ülke ürünlerine verdiği zararları çözmek için de adım attı.

Sovyet Rusya'ya ihraç edilen ve özel izne tabi olmayıp sadece menşe-i mahsul şahadetnamesinin yeterli olduğu Türk pamukları üzerinden sahtekârlık yapan bir takım tüccar grubu da belirdi. Bu konuda Odesa Konsolosu Seyfi Bey bazı gayrimüslim Türk tüccarlarının Sovyet Rusya'ya İtalya damgalı pamukları Türk pamuğu adıyla sattıklarını söyleyerek, ülkenin pamuk ticaretini zarara uğratacaklarının altını çizdi. Üstelik bu hilenin anlaşılmasının sadece pamuk ithalatını zarara uğratmayacağını aynı zamanda limon, portakal, ceviz, incir, fındık, badem gibi diğer ürünlerin de ithaline engel olacağı vurgusu ile Türk tüccarların ihraç edeceği malların mutlaka Türk ürünü olup olmadığının araştırılması lüzumunu ifade etti. Seyfi Bey alınacak tedbirleri; Ticaret Odalarının malların menşeinden emin olmadan tüccarlara menşe-i mahsul şahadetnamesi vermemesi, bu hususa uymayan ticaret odalarının takip edilmesi, tüccarların cezalandırılmaları ve Rusya ile ticaretlerinin engellenmesi şeklinde sıraladı (TDA, 571/35986-141977-275; TDA, 571/35986-141977-276).

Türkiye ticareti korumak ve sürdürülebilir kılmak üzere Türk mallarının sadece ithal edilebilmesine yönelik tedbirler almadı. Ayrıca ticareti teşvik etmek üzere özel sektörü destekleyen adımlar attı ve bu konuda Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkardı. Türkiye 1927 yılında çıkardığı Teşvik-i Sanayi Kanunu'na ilaveten değişen şartlara bağlı olarak iktisadi girişimlerin devlet eliyle yapılmasını temele alan ekonomi modeline geçti. Devletçilik adını alan bu model sayesinde milli bir sanayi kurma hedefi ile birçok alanda sınaî üretime geçilirken, yerli zirai ürünlerin kullanılması özendirildi. Türkiye planlı kalkınma modelini uygulayan ve 1929 ekonomik buhranından etkilenmeyen Sovyet Rusya'dan kredi, teknik eleman ve teçhizat yardımı almaya başladı (Atay, 1931, s. 137-151). Ekonomik kriz bir bakıma devletin ön planda bulunduğu sistemi öne çıkardı. Türkiye'de de devletin sahnede olduğu planlı ekonomik sistem güçlendi. Türkiye bu süreçte uyguladığı planlı ekonomi politikalarından olumlu sonuç alan Sovyet Rusya ile yakınlaştı.

Sovyet Rusya'nın dışında Türkiye, ABD ile de temasa geçti. Maliye Bakanı Şükrü Saracoğlu ülkedeki finansal koşulları gözlemlemek için resmi bir görevle ABD'ye gitti. Saracoğlu, Türkiye'nin teknik ve finansal uzman tavsiyesi ve yardımını istediğini belirtti. Saracoğlu,

¹ Tümüyle bir ülkede elde edilen veya üretilen eşya, o ülke menşei eşya sayılır; [Parlatan, (20 Ekim 2024), Eşyanın Menşei: Gümrük Kanunu Madde 17 - 22]

Mustafa Kemal Paşa ve Türk Kabine üyeleri tarafından bir gözlem gezisi yapmak üzere görevlendirildiğini açıkladıktan sonra, demiryolları (özellikle Türkiye'nin doğusu) ve liman tesislerinin inşasını hızlandırmak, sulama çalışmalarını geliştirmek ve bir pamuk endüstrisi kurmak için Amerikalı mühendisler ve uzmanların işe alınacağını açıkladı. Saracoğlu, Türkiye'de 3.300 kilometrelik demiryolu hattının yakında tamamlanacağını ancak yine de doğu illerinde çok sayıda demiryolu inşaatının yapılması gerektiğini söyledi. Çoğunluğu Yunanistan'dan olmak üzere 600.000 Türk mültecinin ülkeye geldiğini ve savaşta harap olan bölgelerin yarısından fazlasının yeniden inşa edildiğini sözlerine ekleyen Saracoğlu "medenî dünyanın devamı" Türkiye'nin ABD ile bir kredi anlaşması yapabileceğini belirtti (TDA, 502/22590-98911-1). Türkiye bu dönemde hem SSCB ile hem de ABD ile temasa geçerek ülkeyi kalkındırmak amaçlı görüşmelerde bulundu ve birtakım kredi antlaşmaları imzaladı. Devletçilik ilkesi doğrultusunda yerli pamukları işleyecek dokuma fabrikalarının kurulabilmesi amacıyla hükümet her iki ülkeden pamuk tohumu almasının yanı sıra büyük eksikliği hissettiği teknik eleman ihtiyacını da bu iki ülkeden karşıladı.

1933 yılında kurulacak olan dokuma fabrikalarının pamuk ihtiyaçlarının ülke içinden sağlanması amacıyla ABD'den yüksek kalitede Akala tohumu getirilmesinin yanı sıra bir çırçır tezgâhı da alındı. (BCA, 030.18.01.02/41.92.5; BCA, 030.18.01.02/42.6.1; BCA, 030.18.01.02/51.3.16). Türkiye ABD'nin yanı sıra komşusu Sovyet Rusya'dan saf tohum ithal etmeyi önemsendi. Nitelikli ve verimli pamuk elde etmenin yolu kaliteli tohumdan geçtiği için devlet bu konuda gereken fedakârlıklarda bulundu. Bu noktada köprü vazifesi görenler ise Türkiye'nin konsoloslarıdır.

İğdır ve çevresi pamuklarının daha çok Sovyet Rusya'ya gönderilmesinden dolayı Maverayı Kafkas bölgesinde görev yapan Türk Konsolosları bölgenin pamuk ziraatına yönelik hazırladıkları aydınlatıcı raporları Hariciye Vekâleti'ne sundu. Erivan Konsolosluğu'ndan Hariciye Vekâleti'ne gönderilen rapora göre Ermenistan'daki pamuk ziraatı ve hasadı aşağıdaki gibidir (TDA, 571/35801-141217-20; TDA, 571/35801-141217-22). (Tablo 2):

Tablo 2. Erivan Konsolosluğu'ndan Hariciye Vekâleti'ne gönderilen rapora göre Ermenistan'ın pamuk ziraatı ve hasat verileri

Yıl	Desyatin ²	Her Desyatinden Alınan Pamuk Miktarı
1922	650	20 pud ³
1923	3393	44 pud
1924	13928	47 pud
1925	15103	54 pud

Erivan Konsolosu Mehmet Ragıp Bey'in yukarıda verdiği bilgiye göre Ermenistan'da pamuk ziraatı yıldan yıla arttı. Ancak ne var ki 1926 yaz mevsiminin yoğun yağışlı geçmesi ve dolunun etkisi ile pamuk tarlaları büyük hasara uğradı. Erivan konsolosunun raporuna göre Markara nahiyesinde 50, Eçmiyazin kazasında 120, Kamerli kazasında 150, Şiror kazasında 120, Prekir kazasında 100, Uluhanlı kazasında 150, Hezardan nahiyesinde 160 desyatin pamuk tarlası yağmur ve doludan bozulduğu gibi Eçmiyazin kazasında 150, Kamerli'de ve Serdarabad'ta 80 desyatin pamuk mahsulatı böcekler tarafından tamamen tahrip oldu (TDA, 571/35801-141217-49). Böylece yoğun yağış ve hastalığın etkisi ile 1926 yılı Ermenistan pamuk ziraatı açısından verimli geçmedi. Bu nedenle 1927 yılında Sovyetler Birliği Merkezi Yürütme Komitesi ve SSCB Halk Komiserleri Konseyi kenevir, pancar ve pamuk ekili bir desyatin araziden elde edilen gelire karşılık gelen standartları belirlemek ve bu arazilerden 1927-1928 yıllarında tahıl ekili arazilerden alınan birleşik tarım vergisinin yarısını toplama kararını aldı (TDA, 571/35980-141969-31). Maverayı Kafkas bölgesinin 1928 yılına ait pamuk ziraatı ise Tiflis Türk Konsolosluğu'ndan alınan bilgilerle şekillendi. Tiflis Türk Konsolosu, Tiflis Ziraat Dairesi Müdürü Bünyadzade'nin Maverayı Kafkas Federasyonu üçüncü toplantısında pamuk tarımına dair yaptığı açıklamayı Hariciye Vekâleti'ne iletti:

"1922 yılında pamuk ziraatını dikkatle ele alan SSCB, Maverayı Kafkas arazisinde pamuk ekimini özendirdi: 1926-1927 yılında 117,829 desyatin; 1927-1928 yılında 114,000 desyatin; 1928-1929 yılında ise 122,050 desyatin alana pamuk ektirdi. Gürcistan bölgesinde ise yeni mensucat fabrikaları açtı. Sovyet Rusya sanayide kullanılmak üzere yabancı ülkelere her yıl 100,000,000 altın rublelik pamuk ithal etmektedir. Mensucat fabrikalarının sayıca artması Sovyet Rusya'yı pamuk ithalatına yönlendirdi. İğdır ve çevresinin pamukları da çoğunlukla Sovyet Rusya'ya ithal edilmektedir." (TDA, 571/34477-135749-9)

İğdır pamuklarının bölgeye ithal edilmesinde SSCB'nin 1928-1932 yılları içerisinde uyguladığı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı da etkili oldu. Sanayi için gerekli hammaddelere yönelik adımlar atan SSCB komşu ülkelere ithalat yapmasının yanı sıra tarım alanına yatırım yaparak (Atay, 1931:153-164) pamuk ekim alanlarını genişletti. Ancak plana rağmen bölgedeki her çiftçinin çok fazla aydınlatılmadığı anlaşılmaktadır. 1931 yılında Borçalo, Ağdam ve çevre bölgelerdeki ekilen pamuklar tespit edilen sulama plan ve usullerine göre zamanında sulanmadı. Böylece pamuk tarlalarının zamanında sulanmaması hem bölgeyi hem de komşu bölgeleri zarara uğrattı. Bu gibi hataların önünü almak, tarım işçilerini nöbet sırasına koymak ve özellikle çiftçileri bilgilendirmek gibi konulara

² Desyatin: 1.093 hektara denk gelen ölçü birimi. 1 hektar 10.000 m².

³ 16,38 kiloya eşit Rus ağırlık birimi.

Sovyetler yeniden eğildi (TDA, 571/35980-141970-13; TDA, 571/35980-141970-15).

Sovyetlerin pamuk üretim ve ihracına dair Türk yetkililer bölgeden edindikleri bilgileri merkezi hükûmete aktarmaya devam etti (TDA, 571/35014-138003-33). Böylece Türkiye yanı başındaki komşusunun tarımsal gelişimini dikkatle takip etti. Maverayı Kafkas bölgesindeki gelişmeler ne de olsa doğrudan buraya çıkış sağlayan Iğdır ve yöresi için kıymetlidir.

Iğdır Pamuğunun Türkiye İthalatında Yeri ve Önemi

Iğdır Doğu Anadolu'nun kuzeydoğu kesiminde yer alır. Sınırlarımızın dışında kalan Erivan Ovası ile Iğdır Ovası'nın oluşturduğu depresyon sahasının bütününe "Sürmeli Çukuru" adı verilir. Sürmeli Çukuru'nu ikiye bölen Aras Nehri SSCB ile Türkiye arasında sınırı oluşturur. Iğdır ve çevresi "mikroklima" alanı olarak yeterli sıcaklık, güneşlenme, nem, yağış, basınç ve rüzgâr gibi iklim elemanları sayesinde pamuk bitkisinin ihtiyaç duyduğu özelliklere sahiptir (Güner, 1987:1-12). Ancak tek başına iklim özellikleri geçimini topraktan sağlayan çiftçi için yeterli değildir. Nitekim tarımsal nüfusun yol başta olmak üzere çeşitli projelerle desteklenmesi şarttı. Bu bağlamda Mustafa Kemal İzmir İktisat Kongresi'nde (17 Şubat-4 Mart 1923) ekonominin hayatın her alanını kapsayan bir kavram olması özelinde iktisadiyatın içinde tarımın, ticaretin ve iş gücünün bulunduğunu ifade etti. İktisadi kalkınmada makineleşme ve ulaşım sisteminin gerekliliği üzerinde duran yönetici kadro ulaştırma ve tarım sektörünü ön plana alarak ulaşımda en büyük payı demiryolu ağlarına bıraktı. Karayollarının ve alt yapı çalışmalarının gelişimi yolun demiryoluna ve limana yakınlık derecesi ile ilişkilendirildi (İnce, 2012, s. 176). Dolayısıyla demiryolu ve limana yakın olan bölgelerdeki (İzmir, İstanbul, Trabzon) yollar nispeten daha gelişmiş durumdaydı. Bu durumda Iğdır ve bölgesi özelinde ulaşım, cumhuriyetin ilk yıllarında sıkıntılı bir konudur.

Ulaşım sıkıntısından kaynaklı ve bulunduğu konum itibarıyla Iğdır ve çevresi yetiştirdiği pamuğun önemli bir kısmını Sovyet Rusya'ya ihraç etti. İstanbul sanayi için malzeme gönderen Iğdır bu kez transit sureti ile Batum Limanı üzerinden bölgeye ulaşabildi. 1925 yılı içerisinde Moskova Büyükelçisi Zekai Bey, Iğdır pamuklarının Rus demiryolu ile Batum'a kadar transit edilmesini sağlamak üzere Sovyet Hariciye Komiserliği nezdinde girişimlerde bulundu (TDA, 571/35986-141977-317).

Iğdır kazasının doğrudan İstanbul ile bağlantısının bulunmaması Maverayı Kafkas topraklarını tek çıkış noktası hâline getirdi. Her ne kadar İstanbul'da bulunan Yedikule fabrikası bütün ince işlerini Iğdır pamuğu kullanarak yapmakta istekli ise de İstanbul ve Iğdır arasındaki mesafenin uzaklığı ve transit sevkiyatta tüccarın yaşadığı sıkıntılar bu pamuğun kullanımını azalttı. Öte yandan Iğdır pamuğunu nitelikli değerlendiren Sovyetler sanayide kullanmak üzere bölge pamuklarını satın aldı. 1929 yılında bir pud 11 liraya Sovyet Rusya'ya satıldı. Rusların maksimum masrafı pud başına 84 kuruşken; aynı pamuğun İstanbul'a ulaşmasındaki masraf pud başına 195 kuruşa yükseldi (Fazıl, 1936, s. 13-14.) Burada İstanbul için Iğdır pamuklarının pahalı hâle getiren başlıca etmen anlaşıldığı üzere doğrudan ulaşım yokluğudur. Bu durum özelinde yönetici kadro çiftçiyi desteklemek amacıyla kaliteli tohum konusuna hassasiyet gösterdi. Nitekim tohum ıslahı, üretimi arttıracak ve kıymetlendirecek tedbirlerin başında gelmektedir. Bu nedenle alınacak mahsulün miktarının ve niteliğinin artırılmasında tohumların temiz ve iyi cins olmasına özen gösterildi (İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor, 1930, s. 28).

Çiftçiye kaliteli tohum dağıtmak alınacak verimle doğrudan ilişkili tutulduğundan cumhuriyetin ilk yıllarında hükûmet Iğdır çiftçisinin kaliteli tohum kullanımına destek sağladı. Bu amaç çerçevesinde İzmir'den alınan 50 bin kilo pamuk tohumu Trabzon güzergâhı üzerinden Iğdır'a ulaştırıldı (BCA, 30.18.1.1./13.28.9). Tohum sorununu çözmek ve kaliteli pamuk elde edebilmek amacı ile harekete geçen Türk Hükûmeti, tohum tedariki ve ıslahına ayrı bir parantez açtı. Hem üretim hem de endüstri alanında sermaye sorunu yaşayan üretici ve girişimcilere verilen destek kapsamında tohum tedariki ve dağıtımını bu süreçte önemini korudu dolayısıyla sanayi alanındaki gelişmeler de devam etti (BCA, 30.10.0.0 /12.71.44).

Pamuk tohumu ve ıslahı hakkında çevresindeki gelişmeleri takip eden Türkiye, Maverayı Kafkas bölgesinde yer alan konsoloslukları aracılığı ile daha esnek hareket etti. Bakü Konsolosluğu, Türk tarım servetinin başında gelen pamuk hasadının geliştirilmesi ve yetiştirilen pamuk tohumlarının ıslahı konusunda Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti'nde üretilen pamuk numunelerinin Türkiye'ye getirilmesi için teşebbüste bulundu (TDA, 571/35801-141217-78) Hariciye Vekâleti de Bakü ve çevresinde tarımı yapılan Bakü Pamuğu *Young Triumph* adlı pamuk tohumunun Türkiye'ye getirilmesi hususunda Bakü Konsolosunun arzusunu İktisat Vekâleti'ne bildirdi (TDA, 571/35801-141217-76). Böylece ABD'den Türkistan'a getirilen ve 1910 yılından itibaren Türkistan ve Azerbaycan'a ekilen Amerikan pamuk tohumuna ait 5 kilo numune posta kanalı ile Türkiye'ye gönderildi (TDA, 571/35801-141217-111; TDA, 571/35801-141217-112).

Anlaşılabileceği üzere Iğdır çiftçisinin kullanacağı pamuk tohumu daha çok Adana ve yöresinden ve yanı başındaki çıkış kapısı Maverayı Kafkas bölgesinden sağlandı. 1924 yılında Erivan Konsolosu Hakkı Bey, Moskova Pamuk Şirketi Erivan Şubesi'nin 20 bin pud pamuk tohumu satacağını ve Iğdır hududu üzerinde teslim etmek üzere pudunu 135 kuruş gibi cüzi bir değerden vereceğini Hariciye Vekâleti'ne bildirdi. Konsolos, tohum sıkıntısı yaşayan Iğdır çiftçisinin Erivan'da satılan tohumlara muhtaç olduğuna dikkat çekerek hükûmetin söz konusu tohumları satın alarak dağıtımını yapması için harekete geçmesini istedi (TDA, 571/35801-141217-87). Moskova Pamuk Şirketi Erivan Şubesi tarafından ihale edilen pamuk tohumu numunelerinin alımı için geç kalındığı gerekçe gösterilerek sadece bir miktar pamuk tohumu numunesinin Adana Ziraat Baş Müdüriyeti'ne gönderilmesi için harekete geçilmesi

söylendi (TDA, 571/35801-141217-86).

Zaman zaman İğdir bölgesi pamuklarına *pembe kurt* hastalığı bulaştığı şüphesi Sovyet Rusya'yı tedbirli davranmaya itti. Böyle durumlarda Maverayı Kafkas Pamuk Komitesi, Sürmeli bölgesinde yer alan pamuk çiftçilerine tohum sağlamak üzere teklif verdi. Buradaki başlıca gaye Türk pamuk çiftçisini, hastalıklı pamuk tohumlarını kullanma zorunluluğundan kurtarmaktı. Ayrıca hastalığın Maverayı Kafkas bölgesine yayılımı da önlenmek istendi. Maverayı Kafkas Pamuk Komitesi, Sürmeli bölgesindeki yetiştiricilerin kullanımına hazır pud başına 60-65 kopek⁴ karşılığında yaklaşık 20.000 pud tohum sundu. Belirlenen fiyatın gayet avantajlı ve ayrıcalıklı olduğu ifadesi ile Türk pamuk çiftçisinin hastalıklı tohum siparişlerine son vermesi hedeflendi. Böylece Sovyetler pamuk sahalarını hastalıktan korumayı amaçladı. Temkinli davranan Sovyet Rusya dünyayı kasıp kavuran pembe kurt hastalığının Türk pamuk tarımına yönelik bir tehdit oluşturduğunu göz önünde bulundurdu. Sovyet ticari örgütleri, Türkiye'de pamuk ekimini kontrol eden Türk kurumlarıyla ilgilenmek, onlara destek vermek ve gerekiyorsa yardım sağlamak konusunda ilgili davranacaklarını Dışişleri Halk Komiserliği vasıtasıyla Türk Büyükelçiliği'nin dikkatine sundu (TDA, 571/35986-141977-159; TDA, 571/35986-141977-160).

Sovyetlerin, Sürmeli Ovası'nda, pamuk ziraatı ile geçinen köylülerin ürünlerini hastalıktan uzak tutmak ve dolayısıyla Kafkasya'yı da güven altına almak üzere temiz pamuk tohumlarını pudu 60-65 kopek gibi cüzi bir fiyatla sunması hususu ülkenin faydasına görüldü. Mevcut teklifi ülke menfaati ile bağdaştıran büyükelçi bu konuda Ziraat Bankası'nın köylü için pamuk tohumu alması ve tohumları dağıtması ile Türkiye'nin Doğu bölgesinin rahatlatılacağını belirtti (TDA, 571/35986-141977-159; TDA, 571/35986-141977-161). İğdir kazası 1927-1928 yıllarında 7.238 dönüm araziden 424.036 kg pamuk elde etti (Özkal, 2022, s. 178). Pamuk üretimini arttırma gayretleri 1929 ABD merkezli başlayan dünya ekonomik buhranı içerisinde de sürdürülmeye çalışıldı. Türkiye milli işeyi sağlamak amacı ile tarımsal üreticileri desteklemede Ziraat Bankası'na tam yetki verdi. Üreticilerin sağlanacak olan devlet desteğinden faydalanması maksadıyla İğdir'da Ziraat Bankası şubesinin açılmasına izin verildi (Altan, 2022, s. 236). İğdir pamuğunun kalitesi sebebiyle kolayca alıcı bulması sayesinde ülkeye döviz kaynağı sağlayacağı ve doğu bölgesinin mensucat ihtiyacını karşılayacağı düşüncesi Ziraat Bankası şubesinin açılmasında etkili oldu (Başkaya, 2012, s. 47). İğdir'da pamuk üretimi, çiftçiye verilen destekle birlikte ufak çaplı artış gösterdi ve bu durum pamuk çiğdidinin ayrışmasını gerçekleştirecek sanayi kuruluşlarını geliştirdi. 1930 yılı sonlarından itibaren bölgede pamuktan tohumları çıkarmak üzere çırçır fabrikaları kuruldu (Altan, 2022, s. 236-237). Pamuk ziraatı için kaliteli pamuk tohumu önemli olsa da tek başına yeterli değildi. Sulama sistemi sayesinde tarım alanlarının doğru sulanması da gerekliydi. Pamuğun ihtiyaç duyduğu sulama ihtiyacı İğdir bölgesinde mümkün olduğunca Aras Nehri'nden ancak modern olmayan usullerle karşılandı.

Sulama meselesi önemli bir problem oluşturmasına rağmen İğdir konumu itibari ile Doğu bölgesinin pamuk üreten en önemli merkezi oldu. Bu bölge pamukları 1933 yılına kadar sadece Sovyet Rusya'ya ihraç edildi. Sonrasında bölgedeki yöneticilerin çiftçiyi desteklemek adına girişimleri ve nihayetinde bölgede satış kooperatifi ve birliği kurulması İğdir pamuk alıcılarını arttırdı. Böylece İğdir çiftçisi mallarını ucuza alan Sovyet Rusya'nın dışında Almanya, Fransa gibi ülkelere değerinde satma imkânına kavuştu. Diğer taraftan iç piyasada İğdir pamuklarının en önemli alıcı İstanbul'du. İğdir pamuklarını İstanbul'a sevk etmek mümkün olursa Ruslara düşük fiyatla satmak mecburiyeti ortadan kalkmış olacaktı. Böylece İğdir pamuğunun İstanbul'a nakledebilmesi amacıyla satış kooperatif ve birliği, Doğu'da bir iplik fabrikası ve modern sulama sisteminin kurulması ile ulaşım sorunlarının çözümü yönünde teşebbüsler düşünüldü (Gürdamar, 2021, s. 854; BCA 30.10.0.0/185.276.9).

Yapılan tetkik ve incelemelerden sonra İğdir'da pamuk tarım satış kooperatiflerinin açılış çalışmalarına başlandı. Bu kapsamda İktisat Vekâleti tarafından, Dördüncü Umumi Müfettişlik İktisat Müşaviri Şükrü Kasapoğlu kooperatiflerin açılış çalışmalarını yapmak üzere İğdir'a gönderildi. Yapılan planlamaya göre seçilen dört bölgede (İğdir merkez, Tuzluca kazası, Başköy nahiyesi ve Taşburun nahiyesinde) satış kooperatifi ve kooperatif birliklerinin açılmasına karar verildi (Özkal, 2022, s. 199). Pamuk üretimine katkısı olacağı düşünülen kooperatif ve birlik 1937 yılında açıldı ve aynı yıl İğdir bölgesinde pamuk ekim alanı arttırıldı. İğdir kazasında 11.000 dönüm araziden 6.000 ton pamuk elde edildi (Özkal, 2022, s. 179).

Bölgeyi kalkındırmak üzere yukarıda belirtilen dört bölgede kurulan Üreticiler Kooperatifi Birliği sayesinde çiftçi yüksek faizlerle para almaktan ve ezilmekten kurtarıldı, üretim masrafı azaldı, tohum ıslah edildi, pamuk satışları değerinde gerçekleşti. 1937 yılında kurulan birlik, ilmi metotlar sayesinde pamuk rekoltesini arttırdı; üretim fiyatlarını, nakil masraflarını azaltarak standart biçimde pamukların balyalanmasını sağladı. İğdir pamuklarının ortalama satış fiyatı 40 kuruşturdu. Almanya, Fransa, İtalya gibi ülkelere satılan İğdir pamuğunun uluslararası değeri de giderek arttı (Toker, 18 Haziran 1938, s. 2).

Devlet eliyle alınan tedbirlerin yanı sıra bölgede açılan satış kooperatifi sayesinde İğdir'in en önemli ekonomik gelirini 1938'lerde hayvancılıktan sonra 2,5 milyon ton kilo ile pamuk üretimi oluşturdu. İktisat Bakanı Celal Bayar'ın Doğu raporu neticesinde hükümet bölgede satış kooperatifleri kurmakla birlikte yüksek randımanlı saf tohum ihraç ederek rekolteyi daha önceki yıllara göre %40 oranında arttırdı. Pamuk üretimini daha da arttırmak üzere hükümetçe 500 bin lira sarf edilerek Aras Nehri üzerindeki Serdarabad Regülatöründen Sürmeli Çukuru'na taşınacak su ile pamuk üreticileri rahatlatılmak istendi. Modern sulama usullerinin kullanılması pamuk üretiminin birkaç misli daha gelişeceği beklendi. İlaveten üretilen pamuklar milli fabrikaların ihtiyaç duyduğu hammaddenin

⁴ Kopek (kopeyka): Rublenin yüzde biri değerinde Rus para birimi.

önemli kısmını karşılayabileceği gibi dış pazarda da önemli ihrac maddesi rolüne kavuşacaktı (BCA, 30.10.0.0/168.166.10). Bölgenin suya kavuşturulması pamuk üretimini arttıracığından herkesin gözü kulağı bölgeye çevrildi.

Bölgenin ihtiyaç duyduğu husus modern sulama kanallarıdır. Nitekim modern sulama usulünden farklı olarak İğdir çiftçisi tarlasını mahalli sulama arkları sayesinde suladı. Çiftçilerin çalı-cırpı, taş, toprak, hasır gibi malzemelerde yaptıkları arklar Aras Nehri sularının kabardığı ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde kolaylıkla bozulur dolayısıyla ekstra işgücü gerektirirdi. Bu bağlamda sulama işini bütünüyle çözmek amacıyla Serdarabad Regülatöründen bölge halkının faydalanması özelinde birçok siyasi temas gerçekleştirildi. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 1927 tarihli Sular Antlaşması Aras Nehri sularının ortak kullanımını sağlamak üzere bir dizi madde içerdi. Antlaşmaya göre Sovyet Rusya Aras Nehri sularından Ermenistan'ı sulayabilmek üzere Karakale dolaylarına Serdarabad Regülatörü inşa edecekti. Türkiye de regülatörden yararlanmak için üzerine düşen yarı hisseyi ödeme taahhüdüne bulundu. Sovyet Rusya regülatörü 1930 yılında büyük bir törenle açtı. Türkiye İğdir çiftçisinin Aras Nehri sularının yarısını regülatör marifetiyle kullanabilmesi için gerekli saptırma kanalı, tünel ve çökeltme havuzunun dışında inşa edilen ortak kullanım hususlarının içeren Mehaz Protokolünü imzaladı. Ardından regülatörün inşasından payına düşen borç miktarının ve ödeme şeklinin belirlenmesi üzerine 1953 yılında regülatörü kullanım hakkı kazandı (Başarır, 2023, s. 230-238). Regülatör prizi 1953 yılında takıldı ve İğdir Ovası sulama şebekesi tam olarak 1963 yılında faaliyete girdi (Güner, 1987, s. 68).

Atatürk döneminde her alana olduğu gibi tarım konusuna da ilgi ve duyarlılık gösterildi. Çiftçiyi korumak ve çiftçinin sağlıklı tohum kullanımını sağlamak üzere ABD ve Sovyet Rusya başta olmak üzere yeni pamuk tohumları (Adana'da pamuk tohumu numuneleri kontrol edildikten sonra) çiftçiye ücretsiz dağıtılırken, kurulan pamuk istasyonlarında deneme çiftlikleri oluşturuldu, çiftçinin sulama sorununa el atıldı ve ayrıca pamuğu koruyucu yasalar da çıkarıldı. Bu yasalardan bir tanesi de pamuklarda görünen bulaşıcı hastalıklarla alakalıdır.

İğdir Pamuklarında Hastalık İddiası ve Alınan Tedbirler

Zirai hastalıklar ürünlere ciddi zarar verdiği gibi bulaşıcı özellikleri nedeniyle sadece ekimi yapılan ülkeyi değil komşu ülkeleri de tedbirli davranmaya itti. Ancak Türkiye'nin iktisadi vaziyetine dair hazırlanan bir raporda ülkede özellikle etkili bir şekilde çekirge mücadelesi yapılırken; tahılları olumsuz etkileyen süne ve pamuklara zarar veren *pembe kurt*⁵ gibi hastalıklarla çok fazla ilgilenilmediği ifade edildi. Rapora göre pembe kurt ve koza kurdu nedeniyle sıkıntıya düşen pamuk çiftçilerini rahatlatmak ve hastalıkla mücadelede atılacak adımlar kapsayıcı kanuni yetkilere sahip kuvvetli bir teşkilat, para ve vesaitti. Mücadele ancak böceği ve hastalığı tanımak; hastalığın seyirini, tedavisini bilmekle mümkün olacağından kısa sürede ülke içerisinde laboratuvarlar, istasyonlar kurulması, uzmanlardan istifade edilmesi ve ilmi tetkik ve incelemeler yapılması yönünde adımlar atıldı (İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor, 1930, s. 30). Türkiye raporda sırasıyla ifade edilen aşamaları gerçekleştirmeyi başardı. Hastalıkla mücadele edilmesi meclis gündeminde tartışıldı ve kimyasal ilaç kullanımına yönelik kararlar alındı (TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Aralık 1924, s. 282; BCA, 30.18.1.1/12.64.17; BCA, 30.18.1.1/14.32.8).

Haşerelerle mücadele konusu Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) gündeminde önemini daima korudu (TBMMZC, 8 Ocak 1925, s. 59-67). Pamuklarda görünen hastalık ve böceklerin imhası ile tohumların ıslahına ilişkin görüşülen kanun TBMM tarafından 12 Ocak 1925 tarihinde onaylandı. Pamuklara bulaşan hastalık ve böceklerin imhası ile tohumlarının ıslahına ilişkin TBMM tarafından çıkarılan kanun kapsamında (TDA, 571/35801-141217-106; TBMMZC, 12 Ocak 1925, s. 126) Türkiye dâhilinde yetiştirilen pamuk mahsulünde herhangi bir haşere veya başka çeşit bir hastalık görüldüğünde pamuk eken, nakleden ve pamuğu çekirdekten ayıran fabrika ve diğer bütün müessesler hükümetin alacağı her türlü tedbiri uygulayacaktı. Elleri ziraat dairelerinin şahadetnamesi bulunmayan tüccarların ürünü hastaliksız ve pamuk mıntıkası olan yerlere götürmesi yasaktı. Ayrıca alınan tedbirlere uyulmadığı takdirde 25 liradan 500 liraya kadar para cezası uygulanabilecekti. Pamuk bölgesinde hastalık meydana geldiğinde bölgenin en büyük mülki amirinin başkanlığında kurulacak komisyon (ziraat müdür veya memuru, ziraat odası başkanı, idare meclisi ve belediyeden gönderilecek bir üye) hastalıkla mücadelede görev üstlenecekti. Türkiye'ye dışarıdan pamuk kozası, çekirdeği ve pamuk fidanı gibi bitki ile alakalı her türlü maddenin, ithali ile pamuk mıntıklarından transit suretiyle dahi geçirilmesi yasaktı. Kanunun uygulanmasında Dâhiliye, Adliye, Maliye ve Ziraat vekilleri görevli kılındı (Resmî Gazete, 25 Ocak 1925, s. 1-2). Özellikle 1925 yılı ve sonrasında pamukçuluğun canlanmaya başlamasıyla birlikte daha da göz önüne çıkan bu sorun mecliste de uzunca bir süre görüşüldü ve çeşitli çözüm yolları arandı.

Tarımsal üretimde arttırdığı kaliteyi, fabrikalarda üretilen malla birleştiren Türkiye çıkardığı Teşvik-i Sanayi kanunu ile endüstriyel üretimi geliştirmek istedi. Ülkenin çeşitli yerlerinde açılan dokuma fabrikalarında üretilen yerli malının kullanımını da yaygınlaştırmak

⁵ Pembe Solucan denilen tırtıl pamuk bitkisinin büzülmesine ve deformasyonuna neden olmasına ilaveten sağlamlığını azaltarak, tohumların teknik ve üreme özelliklerini düşürerek kaliteye büyük boyutta zarar verir. Zararlı tırtıl ya da pembe solucan, olağanüstü kolaylıkla yayılması ve tüm pamuk tarlalarında neden olduğu zararın boyutu ile tanınan bir böcektir. Her türlü pamuk atıklarında ve ayrıca pamuklu taşıma araçlarında gibi dış kontrole pek duyarlı olmayan yollardan yayılma kabiliyetine sahip olduğu için de tüm pamuk bölgelerine zarar verebilmektedir. Bu koşullar pembe kurtla mücadeleyi zorlaştırmasının yanı sıra, komşu ülkelerin pamuk ekonomisi için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır (TDA, 571 /35986-141977-160; TDA, 571 /36179-142092-20).

amacı ile kanunlar yayınladı. 1928'de elbise, ayakkabı, şapka ve yatak gibi her evin ihtiyacı ürünlerin yerli kumaşlardan tedarik edilmesine yönelik bir kanun çıkarıldı, yerli dokuma sanayisine destek verildi ve yerli malı kullanımı özendirildi (TBMMZC, 9 Şubat 1928, s. 1-2). Böylece hükûmetin uyguladığı kanunlarla milli dokuma fabrikaları korundu ve yeniden bazı dokuma fabrikalarının açılmasına yardım edildiği gibi mevcut fabrikaların genişlemesi ve çoğalması sağlandı (TBMMZC, 28 Mayıs 1927, s. 1-13). Bu amaç kapsamında zirai hastalıklarla mücadelede Türkiye, yabancı uzmanların bilgi ve deneyiminden de faydalandı. Ziraat Vekâleti Pamuk İşleri Müşaviri Jorj Bayö, pamukları hastalıktan koruma talimatnamesi hazırlamak üzere harekete geçti. Hazırlanacak talimatname sayesinde pamuk ekilen alanlara dışarıdan yeni bir hastalık girmesi ile ülke içerisinde hastalıklı sahalardan hastalısız yerlere parazitlerin geçmesine engel olabilecek tedbirler alındı. Nitekim pamuklara zarar veren en tehlikeli haşere pembe kurttu. Pembe kurdun bulunduğu mıntikalarda çiftçilere tohum dağıtılmadan önce mutlaka tohumların dezenfekte edilmesi alınacak önemli bir tedbirdi. Talimatname pamuk tohumu ve çekirdeğinin yanı sıra elyaf hâlindeki pamuk, temiz pamuk, pamuk tohumu ve çekirdeği nakledilen ambalaj maddeleri için de geçerliydi (Bayö, 1936, s. 35). Dikkat edileceği üzere pamuk hastalıkları ve zararlıları ile mücadelede devlet özellikle dezenfekte işlemini önemsemi. Zira pembe kurt hastalığının, pamuk bitkilerine ciddi zarar vermesi ve hızlı yayılma kabiliyetinden dolayı Sovyet Rusya, sınırında yer alan İğdır bölgesinin zirai durumunu yakından değerlendirdi. İğdır pamuklarının başlıca alıcısı Sovyet Rusya 1927 yılında İğdır pamuklarına pembe kurt hastalığı bulaştığı konusunda şüpheye düştü.

Erivan Türk Konsolosluğu İğdır pamuklarına bulaşan pembe kurt hastalığı ile ilgili bir raporu Hariciye Vekâleti'ne gönderdi. Raporda; Adana ve İzmir'den İğdır'a yetiştirilmek üzere gönderilen pamuk tohumlarına hastalık bulaştığı şüphesiyle Ermenistan'ın Markara ve Serdarabad'ta her ihtimale karşı pamukları kontrol edeceği ve hastalığı araştırmak üzere Ermenistan Ziraat Komiserliği tarafından bir uzman gönderileceği belirtildi. Ayrıca raporda, yabancı uzmana eşlik etmesi için entomoloji (böcekbilim) ve agronomi (tarım bilim) bilen bir Türk uzmanın bölgeye gönderilmesine yönelik Ermenistan Dâhiliye Komiserliği'nin talebi yer aldı (TDA, 571/35801-141217-30; TDA, 571/35801-141217-33; TDA, 571/35801-141217-40).

Gerekli incelemeler yapıncaya kadar İğdır pamuklarının Erivan Ziraat Komiserliği kararı ile Markara ve Serdarabad'ta karantinaya alınmadığı ancak her ihtimale karşı dezenfeksiyona tabi tutulacağına açıklık getirildi. Pembe kurt hastalığının Maveraı Kafkas bölgesindeki tarlalara ve Sürmeli sınırındaki Türk bölgelerine bulaşmasını engellemek için, Sovyet pamuk kurumları Sürmeli bölgesindeki Türk çiftçilere tohum sağlayarak Sovyet pamuklarının zarar görmesinin engelleneceğini vurguladı. Bölgede incelemede bulunmak üzere Sovyet Ermenistan Ziraat Mütahassısı Demokidov görevlendirildi ve ilgili şahsın vize işlemleri için Erivan Türk Konsolosluğu'na başvuru yapıldı (TDA, 571/35801-141217-31; TDA, 571/35801-141217-34; TDA, 571/35986-141977-160).

Sovyetlerin belirlediği uzmana eşlik etmesi için Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Haşerat-ı Ziraiye Müdürü Recep Bey görevlendirildi. Ziraat Vekâleti, Recep Bey'in vereceği rapora göre hareket edileceğini açıkladı (TDA, 571/35986-141977-226). Ancak Recep Bey çekirge ve fındıklarda görülen hastalıklar üzerine mesai harcadığı için Markara ve Serdarabad bölgesine haziran ayı içerisinde gelememi. Dolayısıyla Ermeni uzmanla haziran ayı içerisinde beklenen buluşma gerçekleşmedi (TDA, 571/35801-141217-18). Erivan Türk Konsolosluğu, Recep Bey'in haziran ayı içerisinde tetkikat bölgesi Sürmeli (İğdır) kazasına gidememesi özelinde Sovyet Hariciye Komiserliği'nin İğdır kazasından Markara yoluyla Ermenistan'a gelecek pamukların geçirilmesine müsaade etmediğini Hariciye Vekâleti'ne ilettili (TDA, 571/35801-141217-10).

Recep Bey'in gecikmesi karşı tarafı farklı önlemler almaya itti. Zira pamuk hasadı zamanının yaklaşması (Ağustos-Ekim) sebebiyle Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti İğdır'a gelmesi beklenen Türk uzmanın biran evvel gelmesini istedi. Aksi takdirde Türk pamuklarının Markara'da karantinaya alınacağı ve bu muamelenin her iki ülkeyi iktisaden zarara uğratacağı açıklamasıyla inceleme işinin hızlı şekilde çözülmesi gerekliliği vurgulandı (TDA, 571/35801-141217-9; TDA, 571/35801-141217-17). Ancak Recep Bey ile Demokidov ortak bir tetkikat gerçekleştirmedi. Nitekim Recep Bey diğer bölgelerde görülen böcek mücadelesine görevlendirildi (TDA, 571/35801-141217-14; TDA, 571/35801-141217-16).

Sovyet Rusya Mensucat İdaresinin Karantina Komisyonu üyesi Nikoleski sınırda tetkikat yapmak üzere Erivan'a gönderildi. Tiflis Türk Konsolosu gerçekleştirilecek bilimsel araştırma neticesinde İğdır mıntikasında yetişen pamuklarda pembe kurt hastalığı görülürse, hudut üzerine konulacak bir vakum makinesi ile hastalığın pamuk ziraatı ile meşgul Maveraı Kafkas bölgesine geçişinin engelleneceğine yönelik adımlar atılacağını bildirdi. Kafkasya'ya pamuk geçiren Türk tüccarlarının mallarında hastalık bulunmadığına dair Sovyet memurlarının resmi evrak istemesi üzerine Tiflis Türk Konsolosu, konsolosluğa yapılan başvuruların arttığını ifade etti. Ayrıca konsolos Rusya'nın bu meselede dikkatli davrandığı gerekçesiyle İğdır pamuk mahsulünde pembe kurt mikrobunun bulunup bulunmadığına dair Hariciye Vekâleti'nden bilgi istedi (TDA, 571/35986-141977-234). Ne de olsa Sovyet memurun pamuklarda hastalık bulunmadığına dair Türk tüccarlarından resmi evrak istemesi İğdır pamuklarının serbestçe bölgeye geçirilemeyeceğinin bir göstergesidir.

Bu kapsamda Ziraat Vekâleti, haşerat konusunda Uzman Recep Bey'in İğdır'daki pamukları incelediğini ve hazırladığı raporda pamuklarda pembe kurda ve kozada zarar yaratacak herhangi bir böceğe rastlamadığını belirtti (TDA, 571/35801-141217-8; TDA, 571/35986-141977-235). Bu arada Leninkan Türk Konsolosu ise Türkiye'nin kuzeydoğusunda İran, Rusya ve Ermenistan ile hemhudut İğdır ovasını hem bir ziraat havzası hem de Anadolu'nun Mısır'ı olarak tanımladı. Konsolos bu nedenle pamuklarla alakalı

mevcut süreci gözeterek, görev bölgesinde bir araştırma yaptı ve elde ettiği sonuçları bir rapor hâlinde Hariciye Vekâleti'ne sundu:

"1926 yılı İğdir yöresi pamuk mahsulünün tamamını (yaklaşık 1.200.000 kilo) Ermenistan ölü fiyata aldı ve çok az miktar da Trabzon'a sevk edildi. Ermenistan yanı başında bulunan böyle bir servetin idaresini kaybetmek istemediğinden İğdir pamuklarının Türk tüccarlar tarafından başka bölgelere ithal edilmesine mâni olacak tedbirler arayarak ve sonunda da pamuklarda hastalık bahanesi ile 177 pud (20-30 vagon) pamuğun, Kars Konsolosluğu tarafından onaylanan menşe-i mahsul şahadetnamelerine rağmen Markara Gümrük Hududundan geçişine engel oldu. Mehmed Efendi isminde bir tüccarımız son parasını bu hususta sarf ettiğinden bahisle kendisinin mahvına sebebiyet verecek durum karşısında malının müsaadesini rica eyledi ancak hasta denilen pamuklara hemen müşteri bulundu. Müşteri çok düşük bir fiyat teklif ettiği için Mehmed Efendi teklifi reddetti. Sözde hastalık bahanesiyle pamuğunun çıkış kapısının kapandığını gören köylü mecburen pamuğunu Türk tüccarına düşük fiyatla vermeyi tercih edecek ve zarara girecek ve Türk tüccarı da girmiş olduğu bu mücadeleden çıktuktan sonra bir daha oraya uğramayacak böylece İğdir'in pamukları ya hiç pahasına Ermenistan'da kalacak yahut köylü pamuk ekmekten vaz geçecek ki bu durum ülkenin geleceğini zarara uğratacaktır. Bu nedenle her iki ülke uzmanlarının biran evvel pamukları incelemesi gerekmektedir. Bu konuda gereğinin yapılmasını rica ederim." (TDA, 571/35986-141977-233; TDA, 571/35986-141977-237; TDA, 571/35801-141217-3; TDA, 571/36179-142092-31)

Maverayı Kafkas bölgesinde görev yapan Erivan, Leninakan ve Tiflis Türk Konsoloslukları genel olarak, Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'nin hastalık iddiasıyla İğdir pamuklarının ticaretine çeşitli engeller çıkararak bölge halkını zarara uğrattığına yönelik ortak bir görüş dile getirdiler. Bu bağlamda İğdir pamuklarının çıkış kapısı konumundaki Kafkasya'dan vazgeçilmemesi hususunda Ermeni ve Türk uzmanın yerinde araştırma yapmalarının hızlandırılması da konsolosların ortak arzuları arasında yerini aldı. Hâlihazırda iki ülke uzmanı ortak bir incelemede bulunmadığından Sovyet Halk Komiserliği Moskova Büyükelçiliğini süreçle alakalı aydınlattı:

"Türkiye'den Maverayı Kafkas sınırı üzerinden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne ithal edilen pamuk, pembe kurt hastalığı bulaştığı iddiasıyla Markara'da bekletildi. Bu tırtilla mücadelenin tek etkili yolu teslim edilen tüm pamuğun dezenfekte edilmesidir. Ancak bu yöntem yalnızca çok pahalı olmakla kalmıyor, aynı zamanda pamuğun ithalatını ve transitini zorlaştırıyor ve engelliyor, ayrıca ülkeye yük olan ihracat ve ithalat maliyetlerini artırıyor. Pembe kurdun bulaştığı bölgeler daha iyi bilseydi pamuğun taşınması kolaylaşabilirdi. Çünkü o zaman sadece enfekte bölgelerden gelen pamuklar dezenfekte edilip diğer bölgelerden gelenlerin serbestçe geçişine izin verilebilirdi. Bu koşulları dikkate alarak, Türkiye'den pamuk ithalatı ve Maverayı Kafkas topraklarında pamuk ekimi konusunda yetkili olan SSCB'nin ilgili organları, Türk pamuğunun ithalatı ve transitinin gerçekleştirildiği pamuk ekilen bölgelerde entomolojik araştırmaların Türkiye ve SSCB'nin çıkarına olduğunu kabul etmişlerdir. Türkiye'nin pamuk yetiştirilen bölgelerinde, Türk pamuğunun tamamını değil, sadece enfekte bölgelerden gelenlerin dezenfeksiyona tabi tutulması ve incelemeler neticesinde sadece belirli durumlarda yapılacak ilaçlama ile azalacak masraflar hem Türkiye'nin hem de SSCB'nin ticari organlarının yararına olacak bir indirim sağlayacaktır. Bu kapsamda Dışişleri Halk Komiserliği, Türkiye'nin pamuk bölgelerindeki entomolojik araştırmaları memnuniyetle karşılayacaktır ve Türkiye ile SSCB'nin ortak çıkarlarının varlığı göz önüne alındığında, Türk Büyükelçiliğinden pamuğun ithalatı ve transitine ilişkin mevcut durumun yanı sıra Sovyet entomologlarının Türk pamuk bölgelerinde araştırma yapmasına kolaylık göstermesini talep etmektedir." (TDA, 571/36179-142092-20)

Sovyet Rusya her iki ülke uzmanının birlikte gerçekleştireceği incelemeye kadar gerçekten de İğdir pamuklarının Maverayı Kafkas'a geçirilmesine muhalefet etmeyi sürdürdü (TDA, 571/36179-142092-30). Sovyet Hariciye Komiserliği tarafından hastalık hakkında yerinde incelemede bulunmak üzere Sovyet uzmanlarının hızlı bir biçimde gönderilmesi yeniden istendi. Markara ve Serdarabad'da bekletilen İğdir pamukları sebebiyle en fazla zarar uğrayan kesimlerden biri de Türk tüccarlarıdır. Türkiye hem bölge çiftçisini rahatlatmak hem de böyle bir hastalık bulunup bulunmadığını tetkik etmek üzere böcek uzmanı Recep Bey'in İğdir'da araştırma yapmasını sağladı. Recep Bey yapmış olduğu araştırmada, İğdir pamuklarında pembe kurt hastalığının bulunmadığı neticesine vardı. Söz konusu rapora istinaden Türkiye İğdir yöresi pamuklarının Sovyet Ermenistanı'na ihracı ve transit sureti ile geçirilmesi konusunda Moskova Büyükelçiliği'nin Sovyet makamları ile görüşmesini rica etti. Ancak Sovyetler hastalığın hangi bölgelerde bulunup hangi bölgelerde bulunmadığına dair rapor gönderilmesini istediği için bölge halkının menfaatini gözetmek üzere bizzat Sovyet uzmanlarının belirli yerlerde inceleme yapması kabul edildi ve durum Sovyet Hariciye Komiserliği'ne iletildi (TDA, 571/36179-142092-16; TDA, 571/36179-142092-19; TDA, 571/35986-141977-238).

Ermenistan'dan İğdir'a gelecek olan Sovyet vatandaşı Demokidov'un ve yardımcısı Amirian'ın sadece sınırlandırılan bölgede araştırma yapması ve araştırmanın da zabita kontrolünde olması Dahiliye Vekâleti tarafından istenince durum Kars vilayet yetkililerine bildirildi. Ayrıca araştırma yapacak ekibin pasaportlarına kısa süreli vize verilmesi Erivan Konsolosluğu'ndan talep edildi (TDA, 571/35801-141214-4). Türk Hükûmeti de tüccarların yaşadıkları sıkıntıyı azaltmak ve tüccarlar arasındaki ihtilafı çözmek amacıyla Ermeni uzmanların İğdir'da münferiden tetkikat yapmaları için gerekli vizenin Erivan Konsolosluğu tarafından verilmesini istedi (TDA,

571/36179-142092-5). Ancak Sovyet Ermenistan Hariciye Murahhaslığı uzmanların sadece depolardaki ürünü incelemesini yeterli bulmadı, o nedenle topraktaki mahsulün hasadından önce de bir inceleme yapılması gerektiğini vurguladı. Bu nedenle Türk tüccarlarına kolaylık sağlamak üzere İğdir tüccarlarının stok mallarını Ermenistan'a sevk etmelerine 15 Haziran 1928 tarihine kadar müsaade edileceği söylendi. Böylece ticaret yapanların zarara uğramaması ve hastalığın Ermenistan'a ulaşmasına mâni olmak üzere uzmanların 15 Haziran 1928 tarihine kadar araştırmalarını tamamlamaları gerektiği ifade edildi. Tiflis Konsolosu Maverayı Kafkas ve diğer bütün Sovyet arazisinde yetişen pamuğun mahalli ihtiyaca özellikle de dokuma fabrikalarına yeterli gelemeyeceği özelinde Sovyetlerin bölgeye en yakın yer teşkil eden İğdir pamuklarını alma konusunda çekingen kalmayacaklarının altını çizdi. Aslında Sovyetler, İğdir pamuklarının Türkiye dâhilinden başka taraflara sevkinin zor ve masraflı olduğunu bildikleri için bin bir sıkıntı çıkararak köylünün mallarını ucuza almak için çaba sarf etti. Üstelik pamukların geçirilmesi yasaklanmışken bazı özel görüşmeler suretiyle Türk tüccarlarına alış teklifinde bulunan idareciler de vardı. Tiflis Konsolosu tam olarak durumun netleşmesi amacıyla 1928 yılı mahsulü kapsamında hem çiftçiyi hem de tüccarları korumak üzere Sovyet uzmanlarının istedikleri araştırmayı yapmalarına müsaade edilmesi gerektiğini Hariciye Vekâleti'ne iletti (TDA, 571/34477-135749-10; TDA, 571/35966-141949-18).

Sovyet Büyükelçiliği, Sovyet Ermenistan Tarım Halk Komiserliği Böcek Bilimci Demokidovv ve yardımcısı Amirian'ın mahsul toprakta iken araştırma yapmalarının sağlanması isteğiyle bir buçuk-iki aylığına Türkiye'ye gitmelerine izin verilmesini Hariciye Vekâleti'nden istedi. Ayrıca Sovyet Büyükelçiliği pembe kurt paraziti üzerinde çalışmalar yapmak amacıyla iki yetkilinin Markara-İğdir-Erzurum-Erzincan-Trabzon; Erzurum-Mersin-Adana güzergâhını izleyeceklerini söyledi (TDA, 571/35966-141949-22; TDA, 571/35966-141949-23).

İktisat Vekâleti pamuk mevsiminde Sovyet uzmanların Türkiye topraklarına geçmesine izin verilmesini istedi. Ancak Dâhiliye Vekâleti, Ağrı Dağı'na yakın ve asayışı bozuk İğdir gibi bir bölgeye belirtilen şahısların girmelerini, Ağrı Dağı'nda hâlihazırda bulunan eşkiyanın İğdir'da sükûnetin bozulmasına yol açacağı gerekçesiyle olumsuz fikir beyan etti. Bu nedenle memleketin güvenliğinden sorumlu Dâhiliye Vekâleti, Sovyet Ziraat Komiserliği uzmanlarından Demokidovv ile Amirian'ın İğdir'a gitmelerini memleketin dâhili asayışı açısından doğru bulmadı. Hariciye Vekâleti, özellikle Amirian'ın bir amele propagandacısı olduğu ve Ermenilerin Kürtlerle birlikte çalıştıkları dönemde Doğu bölgesinde dolaşmasının sıkıntı yaratabileceğini belirten Dâhiliye Vekâletinin açıklamasının yanı sıra, yapılacak pamuk tetkikatının da önemli olması sebebi ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nden görüş istedi (TDA, 571/35966-141949-8; TDA, 571/35966-141949-22). Netlik kazanmayan vize meselesi çerçevesinde Erivan Konsolosu Fuad Bey pamuk mahsulü toprakta iken daha önce belirtilen güzergâhta araştırma yapacak kişilere bir buçuk ay vize verilip verilmeyeceği yönünde talimat beklediğini Hariciye Vekâleti'ne bildirdi (TDA, 571/35966-141949-10).

Demokidovv ve Amirian isimindeki uzmanların Erzurum, Erzincan, Trabzon ve Adana arasında seyahat etmelerini uygun bulmayan Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin beyanıyla Hariciye Vekâleti, uzmanların sadece hastalığın çıktığı İğdir mıntıkası dâhilinde dolaşmalarına onay verdi. Nitekim 1927 yılında İğdir pamuk mahsulatı hastalık taşıdığı iddiasıyla Sovyet arazisine geçirilmedi ve böylece pamuk ihracı bir müddet durdu, çiftçi ve tüccar zarara uğradı. İğdir pamuklarının iki taraf uzmanları tarafından müştereken tetkik ve kontrol edilmesi neticesinde yukarıda belirtilen hastalığın mevcut olmadığı hızlı bir biçimde beyan ve tasdik edilirse zarar ve ziyan da yaşanmayacaktı (TDA, 571/35966-141949-6; TDA, 571/35966-141949-19; TDA, 571/35966-141949-21; TDA, 571/35966-141949-25).

Tiflis Konsolosluğundan İktisat Vekâlet'ine gönderilen yazıda, Rusların 1928 yılı içinde pamuk hasadından önce İğdir bölgesinde gerçekleştirecekleri araştırmaya Recep Bey'in katılım sağlamasının önemi ifade edildi. Aslında 1927 yılında Türk uzmanlarının bölgede çalışan Sovyet uzmanlar ile buluşmaması hatırlatılarak 1928 yılında böyle bir durumun yaşanmaması için gerekli adımların atılması istendi (TDA, 571/35966-141949-14; TDA, 571/35966-141949-16).

Türkiye'nin dâhili güvenliği nedeniyle vize işlemlerini biraz uzattığı anlaşılıyor. Hariciye Vekâleti Tiflis Konsolosluğu'na gönderdiği telgrafta pamuklardaki hastalığı araştırmak üzere İğdir'a geçecek iki Sovyet Ziraat uzmanından Amirian'a vize verilmemesi ve onun yerine gönderilecek diğer kişinin tayini hâlinde ise her ikisine vize verilmesi ve durumun Tiflis Hariciye Komiserliği'ne bildirilmesini rica etti. Vize hususunda meydana gelen gelişmeler yine ortak bir araştırmayı engelledi. Böylece Türk uzmanları münferiden mahsul toprakta iken bir inceleme yaptı. Yapılan incelemede, pamuklarda belirtilen hastalığın olmadığı anlaşıldı ve bu konu ile alakalı 26 Temmuz 1928 tarihli bir rapor da sunuldu. Rus böcek uzmanlarınca rapor doğrulandığı halde Hariciye Vekâleti'ne gelen Rusya Sefiri Soriç, Sovyet ziraat uzmanlarının İğdir mıntıkası pamuklarını tetkik ve kontrol için bölgeye gitmelerine müsaade edilmesini istedi. Üstelik bekledikleri izin çıkmadığı sürece iddia edilen hastalıktan dolayı İğdir pamuklarının Sovyet arazisine ihracında ve Kafkasya'dan tüm Sovyet bölgesine transit suretiyle sevk edilmesinde sıkıntı yaşanacağını açıkladı (TDA, 571/35966-141949-4; TDA, 571/35966-141949-8). Nihayet tetkiklerden sonra istenilen vize Sovyet uzmanlarına verildi (TDA, 571/35966-141949-2). Böylece Sovyet böcek bilimci Demokidovv ile Amirian'ın yerine geçirilen Dr. Lvoliere'ye pamuk paraziti pembe kurt hakkında Türkiye'de çalışmalar yapabilmelerine yönelik izin çıktı. SSCB Büyükelçiliği, Hariciye Vekâleti'ne, İktisat Vekâletine, tarımdan sorumlu Devlet Müsteşarı İhsan Abidin Bey'e, Adana Ziraat Enstitüsünden Cevdet Bey'e, böcekbilimci Dr. Lvoliere'ye, Demokidovv'a ve ayrıca Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti'ne Türkiye gezisi ve burada kalışı sırasında gösterilen karşılama ve yardım için derin şükranlarını sundu

(TDA, 571/36206-143255-71). Ancak Sovyet Rusya, 15 köyde pamukları kontrol eden Rus uzmanların hastalık bulunmadığına dair rapor vermelerine rağmen İğdir ve bölgesi pamuklarının ihracına yine engel çıkardı. Bu konuda İğdir Ticaret Odası, Rusların çok aşağı bir fiyatla pamukları satın almak amacıyla olduklarını İktisat Vekâleti'ne bildirdi. Rusya'ya ihraç edilemeyecek pamuklardan dolayı üreten köylü zarara uğrayacağından meselenin çözülmesi bağlamında Moskova Büyükelçiliğinin yetkililerle görüşmesi istendi (TDA, 571/36179-142088-2; TDA, 571/36179-142088-4). Çözüm noktasında hareket eden Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey İğdir ve Beyazıt'tan pamukların Kafkas yolu ile ve transit suretiyle Türkiye'ye nakline karşı iyi niyet sergilenmediğini belirtti. Nitekim Sovyet yetkililer görüşmede ısrarla transit suretiyle pamukların naklinin Sovyet arazisine ihraç şeklinde olacağını düşündüler. Bu nedenle Hüseyin Ragıp Bey daha ayrıntılı açıklamada bulundu (TDA, 571/36179-142088-5; TDA, 571/ 36179-142088-6).

Büyükelçi Hüseyin Ragıp Bey İğdir pamukları konusunu, Sağlık Kongresinde SSCB heyeti ile gerçekleştirdiği görüşmede yeniden ele aldı. Kongrede, ülkesinin sağlık kontrollerini yaptığı İğdir pamuklarını Sovyetlerin başka bir muameleye tabi tutmadan sadece menşei mahsul şahadetnamesi ile transit ihracını sağlamanı teklif etti (TDA, 571/34759-136115-2). Hüseyin Ragıp Bey ayrıca Sovyetlerin Türkiye'den pamuk alması yönünde teşebbüslerini sürdürdü ve bu konuda yetkililer ile bir araya geldi (TDA, 571/36168-142264-23; TDA, 571/36168-142264-24). İğdir pamuğunun makul fiyatlarla alıcı bulması önemli bir meseledir. Nitekim Sovyetlerin İğdir pamuğunu ucuza almak üzere nasıl hareket ettiği yukarıdaki konsolos raporlarına yansdı. Bu nedenle hükûmet çiftçiyi korumak ve çiftçinin ürettiği mahsulün yok pahasına satılmasını önlemek özelinde bölgede Üreticiler Kooperatif Birliği'ni kurdu.

Kurulan kooperatif sayesinde pamuk randımanı da önceki yıllara nazaran birkaç misli arttığı gibi fiyatlarda normal ve gerçek değerini buldu. 1937 yılı iki buçuk milyonu bulan pamuk (13,500 balya) hasılatından; 1000,000 kilo Almanya'ya, 450,000 kilo İtalya'ya satıldı. İlaveten Çekoslovakya, Romanya, Japonya ve Fransa'dan da İğdir pamuklarına yönelik talep ve rağbet arttı. 300,000 kilo kadar Fransa'ya satılmak üzere müzakereler yapıldı ve numuneler gönderildi. Üreticiler Kooperatif Birliği pamuk mahsulatını sadece bir ülkeye satmak yerine birçok ülkeye satarak İğdir pamuğunun tanıtımına katkı sundu (Kars, 11 Haziran 1938, s. 1). Ayrıca birlik 10 kamyon pamuğu Erzurum-Gümüşhane-Trabzon hattı üzerinden Trabzon'a sevk etti (Kars, 18 Haziran 1938, s. 1). Mahsulün artmasına pamuk hastalık ve zararlıları ile mücadelede ABD ve Sovyet Rusya'da uygulanan toz ilaç kullanımı da katkı sundu (Yurtoğlu, 2020, s. 542).

Sonuç

Verimli toprakları vasıtasıyla kıymete değer pamuk üretim kapasitesine sahip İğdir'in 1925-1938 yılları arasında ürettiği pamukların ticaretini konu alan bu çalışma, araştırmaya esas döneme yönelik arşiv belgeleri, telif ve tetkik eserlerden derlediği bilgiler vasıtasıyla ticari, zirai, diplomatik ve ekonomik boyutlarda çıkarımlar yapmaya imkân sağlamıştır.

İğdir, jeopolitik ve jeostratejik konumu itibarıyla sınır ticaretinin kolaylıkla yapıldığı özel bir bölgedir. Bu açıdan İğdir bölgesinin Maverayı Kafkas bölgesine olan sınır bağımlılığı, bölge pamuğunun ticari anlamda pazarlanmasında öne çıkan bir husustur. Bu bağımlılık o dönem İğdir'da pamuğu işleyecek sanayinin yetersizliği ve yurt içinde işleyecek merkezlere ulaşım maliyetinin daha yüksek düzeyde gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Alt yapısal yetersizlik olarak adlandırılabilir bu durumun, İğdir pamuğunun fiyatlandırılmasında ve sevk edilmesinde etkin rol üstlendiği görülmektedir.

İğdir'in Maverayı Kafkas bölgesine bağımlılığı aynı zamanda diplomatik ilişkilerin doğmasını ve yürütülmesini de şekillendirmektedir. Nitekim 1925 yılında Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan Sovyet Cumhuriyetleri (Maverayı Kafkas), SSCB ve Türkiye arasında imzalanan konsolosluk antlaşması, yukarıda belirtilen varoluşsal bağımlılığın bir yansımasıdır. Bu kapsamda konsolosluk arşivlerinden anlaşılmaktadır ki, İğdir çiftçisinin gönencini artırmak amacıyla Sovyet Rusya'nın zirai sahada ivme yakaladığı alanlarda iş birliklerinin çoğaltılması talep edilmektedir. İlgili taleplerin teknoloji transferi ve üretim süreçlerinin iyileştirilmesi temalarında toplanabileceği görülmektedir. Bu temalar altında merkezi yönetimin bir an önce inisiyatif alması ve zirai inkişafı artırması istenmektedir.

Nitekim yazışmalardan anlaşılacağı üzere dönemin karar alıcıları da konsolosluklardan gelen talepler doğrultusunda pamuk üretiminde etkinliği ve verimliliği artıracak girişimleri başlatmışlardır. Etkinlik ve verimliliğin artırılması hususunda, pamuğun kalitesini düşüren hastalıklarla mücadeleye, sulama teknolojisinin geliştirilmesine ve kooperatifleşmeye dikkat edildiği anlaşılmaktadır. İş bu çerçevede pamuk ziraatının korunmasına yönelik yasaların yürürlüğe geçirildiği gözlenmektedir.

Fark edileceği üzere genç Cumhuriyet, ulusal mücadele sonrası zirai alanda üreticilerin emeğinin karşılığını tam manasıyla alabilmesi için komşu ülkelerle eşgüdümlü çalışma girişimlerine pozitif yaklaşmaktadır. Aynı zamanda yönetici kadronun, ülke potansiyelini artırmak için çiftçilerin bilgilendirilmesine, ürün kalitesinin artırılmasına ve pazar çeşitlenmesine yol açacak politikalara önem verdiği de anlaşılmaktadır. Bu bağlamda dönemin kaynakları doğrultusunda alt yapı faaliyetlerini güçlendirmeye yönelik çalışmalar yürütülmekle birlikte bölgede açılan kooperatifler sayesinde pamuk ticaretinde Ruslara olan bağımlılığın azaltıldığı bir sisteme geçiş yapılmak istendiği görülmektedir. Böylece rasyonel çalışmaların neticesinde tarımsal verimin artırılmaya ve ticari faaliyet çeşitliliğinin zenginleştirilmeye çalışıldığı sonucuna varılmıştır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.
Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA):

BCA, 30.18.1.1/13.28.9, 10 Mayıs 1925; BCA, 30.10.0.0/12.71.44, 19 Mart 1926; 030.18.01.02/41.92.5, 30 Aralık 1933; BCA, 030.18.01.02/42.6.1, 4 Şubat 1934; BCA, 030.18.01.02/51.3.16, 15 Ocak 1935; BCA 30.10.0.0/185.276.9, 18 Şubat 1937; BCA, 30.10.0.0/168.166.10, 21 Ekim 1938.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA):

TDA, 571/35986-141977-160, 10 Mayıs 1927; TDA, 571/35986-141977-159, 14 Mayıs 1927; TDA, 571/35801-141217-18, 22 Mayıs 1927; TDA, 571/34477-135749-9, 26 Mayıs 1928; TDA, 571/34477-135749-10, 26 Mayıs 1928; TDA, 571/35966-141949-18, 26 Mayıs 1928; TDA, 571/35986-141977-161, 4 Haziran 1927; TDA, 571/35801-141217-76, 27 Şubat 1924; TDA, 571/35801-141217-78, 26 Şubat 1924; TDA, 571/35801-141217-86, 2 Nisan 1924; TDA, 571/35801-141217-87, 27 Mart 1924; TDA, 571/35987-141978-50, 27 Ağustos 1924; TDA, 571/35986-141976-112, 29 Eylül 1924; TDA, 571/35801-141217-106, 5 Şubat 1925; TDA, 571/35801-141217-112, 30 Mart 1925; TDA, 534/37679-151481-49, 2 Nisan 1925; TDA, 571/35986-141977-317, 6 Temmuz 1925; TDA, 571/35801-141217-111, 19 Temmuz 1925; TDA, 571/35801-141217-116, 30 Eylül 1925; TDA, 571/36015-142316-113, 6 Ekim 1925; TDA, 571/35987-141978-151, 15 Mart 1926; TDA, 571/35801-141217-49, 19 Temmuz 1926; TDA, 571/35986-141977-275, 22 Kasım 1926; TDA, 571/35986-141977-276, 18 Aralık 1926; TDA, 571/35801-141217-40, 31 Ocak 1927; TDA, 571/35801-141217-31, 23 Şubat 1927; TDA, 571/35801-141217-34, 27 Şubat 1927; TDA, 571/35801-141217-33, 7 Mart 1927; TDA, 571/35801-141217-22, 26 Mart 1927; TDA, 571/35801-141217-30, 10 Nisan 1927; TDA, 571/35801-141217-20, 16 Nisan 1927; TDA, 571/35980-141969-31, 26 Nisan 1927; TDA, 571/35986-141977-226, 5 Temmuz 1927; TDA, 571/35801-141217-17, 1 Eylül 1927; TDA, 571/35801-141217-9, 20 Eylül 1927; TDA, 571/35801-141217-14, 21 Eylül 1927; TDA, 571/35801-141217-16, 21 Eylül 1927; TDA, 571/35986-141977-234, 11 Ekim 1927; TDA, 571/35801-141217-8, 15 Ekim 1927; TDA, 571/35986-141977-233; 17 Ekim 1927; TDA, 571/35986-141977-237, 9 Kasım 1927; TDA, 571/35986-141977-235, 27 Kasım 1927; TDA, 571/35801-141217-3, 4 Aralık 1927; TDA, 571/36179-142092-31, 8 Aralık 1927; TDA, 571/36179-142092-20, 28 Aralık 1927; TDA, 571/36179-142092-30, 3 Ocak 1928; TDA, 571/35801-141214-4, 9 Ocak 1928; TDA, 571/36179-142092-19, 10 Ocak 1928; TDA, 571/35986-141977-238, 31 Ocak 1928; TDA, 571/36179-142092-16, 3 Mart 1928; TDA, 571/36179-142092-5, 24 Nisan 1928; TDA, 571/35966-141949-25, 1 Temmuz 1928; TDA, 571/35966-141949-23, 10 Temmuz 1928; TDA, 571/35966-141949-22, 21 Temmuz 1928; TDA, 571/35966-141949-10, 25 Temmuz 1928; TDA, 571/35966-141949-21, 28 Temmuz 1928; TDA, 571/35966-141949-19, 28 Temmuz 1928; TDA, 571/35966-141949-14, 31 Temmuz 1928; TDA, 571/35966-141949-16, 31 Temmuz 1928; TDA, 571/35966-141949-8, 9 Ağustos 1928; TDA, 571/35966-141949-6, 8 Eylül 1928; TDA, 571/35966-141949-4, 19 Eylül 1928; TDA, 571/35966-141949-2, 22 Kasım 1928; TDA, 571/36179-142088-4, 9 Nisan 1929; TDA, 571/36179-142088-2, 16 Nisan 1929; TDA, 571/36206-143255-71, 8 Ağustos 1929; TDA, 571/34759-136115-2, 13 Eylül 1930; TDA, 571/36168-142264-24, 19 Eylül 1930; TDA, 571/36168-142264-23, 12 Ekim 1930; TDA, 571/35980-141970-15, 16 Eylül 1931; TDA, 571/35980-141970-13, 28 Eylül 1931; TDA, 502/22590-98911-1, 10 Kasım 1931; TDA, 571/36179-142088-6, 3 Haziran 1929; TDA, 571/36179-142088-5, 13 Haziran 1929.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtları

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMMZC). 2. Dönem. 11. Cilt. 28. Birleşim. 29 Aralık 1924.; TBMMZC. 2. Dönem. 32. Cilt. 73. Birleşim. 28 Mayıs 1927; TBMMZC. 2. Dönem. 12. Cilt. 34. Birleşim. 8 Ocak 1925; TBMMZC. 2. Dönem. 12. Cilt. 35. Birleşim. 12 Ocak 1925; TBMMZC. 3. Dönem. 2. Cilt. 42. Birleşim. 9 Şubat 1928.

Sürelî Yayınlar

Resmî Gazete (1925, 25 Ocak). Sayı No: 83; Resmî Gazete (1925, 20 Nisan). Sayı No: 95.
 Kars. (1938, 11 Haziran); Kars. (1938, 18 Haziran).

Telif ve Tetkik Eserler

Altan, S. (2022). İğdir'da pamuk üretimini artırma çalışmaları (1923-1938). S. Altan (Ed.), *İğdir araştırmaları 1* içinde (ss. 231-249). Sonçağ Akademi.
 Atay, F. R. (1931). *Yeni Rusya*. Hâkimiyet-i Milliye Yayınları.
 Başarı, M. (2023). *Serdarabad'ın serencamı: Bir nehir iki ülke (1927-1953)*. Palet Yayınları.
 Başkaya, M. (2012). Cumhuriyetin ilk yıllarında İğdir'da pamuk ziraatı ve Serdarabad Barajı meselesi. C. Atlı (Ed.), *I. Uluslararası İğdir Sempozyumu Bildiri Kitabı 1* içinde (ss. 45-55). Salkımsöğüt Yayınevi.

- Markos. (1936). Adana pamuk istasyonu 1928 senesi raporu. *Pamuk ve pamukçuluk* (ss. 44-173). Ziraat Vekaleti Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Fazıl, A. (1936). Pamuk sanayii. *Pamuk ve pamukçuluk* (ss. 4-27). Ziraat Vekaleti Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Güner, İ. (1987). *İğdir Ovası'nda pamuk tarımının coğrafi esasları* (Tez No: 367339). [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı]. YÖK Tez Merkezi.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=oATf7WNZfkiToAwk4680KQ&no=yA0yal7sQJFYxgs6ZFKppg>
- Gürdamar, E. (2021). Atatürk Dönemi'nde yürütülen pamuk politikalarının dokuma sanayisi ve kalkınmaya olan etkileri 1923-1938. *History Studies*, 13(3), 845-870.
- İktisadi vaziyetimize dair rapor. (1930). TBMM Matbaası.
- İnce, E. (2012). Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de karayolu ulaşımına genel bir bakış ve köyde ulaşım. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 171-188.
- Jorj Bayö, J. (1936). Pamuk ekimi organizasyon planı. *Pamuk ve pamukçuluk* (ss. 30-41). Ziraat Vekaleti Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Martal, A. (1994). Batı Anadolu'da pamuk tarımında kooperatifleşme süreci. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 95-101.
- Ortak, Ş. (2016). Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve SSCB arasında 9 Temmuz 1922'de imzalanan konsolosluk ve aile hukuku anlaşmalarının Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından önemi. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(6), 1-16.
<https://doi.org/10.20860/ijoses.279873>
- Özalp, M., & Şenel, M. (Ed.). (1958). *1957 yılı bölge pamuk varyete denemeleri*. Ziraat Vekâleti Adana Bölge Zirai Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayını.
- Özkal, İ. (2022). *İğdir'da siyasi, sosyal ve ekonomik hayat (1923-1970)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Parlatan, A. (20 Ekim 2024). Gümrük kanunu: Eşyanın menşei (gümrük kanunu madde 17 -22). <https://izto.org.tr/tg/mense-sahadetnamesi>.
- Rozaliyev, Y. N. (1978). *Türkiye'de kapitalizmin gelişme özellikleri (1923-1960)* (A. Yaran, Çev.). Onur Yayınları.
- Toker, T. (1938, 18 Haziran). İğdir yalnız doğunun değil Türkiye'nin ve belki dünya iktisat aleminin ekonomik bir abidesi olacaktır. *Kars*.
- Yurtoğlu, N. (2020). Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de pamuk yetiştiriciliği ve pamuk politikası (1923-1938). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(68), 504-543. <https://doi.org/10.35239/tariharastirmalari.589619>

Structured Abstract

The relations developed with Soviet Russia during the War of Independence continued to grow after the declaration of the republic. Thanks to the consular agreement signed in 1925 between Azerbaijan, Armenia, Georgian Soviet Republics (Transcaucasia), USSR and Turkey, the primary duties of the Turkish consuls include protecting the rights and interests of their citizens and, in particular, promoting trade. Due to its location, Iğdir district forms a common border with Armenia and Socialist Republics of Azerbaijan within the USSR. At the same time, steps were taken to develop cotton farming and the cotton industry in the Iğdir region, where agricultural activities were supported. However, the inability to fully resolve road and transportation issues rendered the Transcaucasia region the sole outlet for Iğdir. Consequently, Iğdir, with its geopolitical and geostrategic location, stands out as a unique region where cross-border trade can be conducted with ease. In this regard, the region's dependency on its border with the Transcaucasia area became a prominent factor in the commercial marketing of cotton produced in Iğdir.

On the other hand, the management team gave importance to the agricultural area since the majority of the population was in the villages and in this context, they supported the farmers with quality seeds and pesticides. It took care to obtain both high-quality cotton seeds and technical support from its neighboring Soviet Russia, especially in the field of cotton and cotton products. Efforts were made to obtain the necessary credit and technical personnel support for the economic development of the country from Soviet Russia and America.

The consuls, who were responsible for the continuation of the ongoing trade relations with the Transcaucasian region, which is the only outlet of the Iğdir region, closely evaluated the agricultural situation of the region they were in and protected the rights of their citizens so that Iğdir cotton could be sold at its value. Consuls criticized some merchants for importing Italian cotton to the Transcaucasian region instead of Turkish cotton when there was demand for Turkish products and conveyed to Ankara the path to be followed to prevent such frauds. The consuls, who assumed responsibility for protecting trade between the two countries as well as making existing commercial activities sustainable, also sent reports for the purchase of quality cotton seeds in favor of Iğdir farmers. However, it is also evident in consulate reports that Transcaucasian countries follow a strategy to get the cotton at a bargain price from Iğdir, which is in a position to provide raw materials for the textile factories they are developing day by day, from time to time under the pretext of illness. The assignment of a Soviet Armenian citizen to conduct research on the Iğdir cotton kept at the border of Markara and Serdarabad under the pretext of pink worm disease in cotton, and even the possibility that some Armenian officials would act fanatically under the influence of historical and periodic events, were not evaluated positively in terms of Türkiye's security. Thereupon, the weight of bureaucratic correspondence prolonged the process of whether the Turkish Consul in Yerevan would issue visas to the individuals who would conduct research. Thus, in 1927, Iğdir farmers and merchants suffered losses as their goods were kept waiting at the border. In order to prevent farmers from selling their cotton to the Transcaucasian region at a low price, which is the only exit point for farmers in Iğdir, Turkey has established producers' cooperative unions at four points in the region. Thanks to the union, Iğdir cotton could be exported not only to the USSR but also to many countries. In addition, Turkey, which took action to ensure equal use of the Aras River waters thanks to the Serdarabad Regulator, acted with the awareness that it could only make its farmers happy with modern irrigation techniques. At the end of the long bureaucratic process, Iğdir farmers obtained the right to use the regulator.

As can be understood, the young republic not only distributed new cotton seeds to farmers free of charge, especially from America and Soviet Russia, in order to protect farmers and ensure that farmers used healthy seeds, but also established trial farms in cotton stations, addressed farmers' irrigation problems, and also enacted laws to protect cotton farming. Ultimately, the young republic, having achieved its independence, supported agricultural investments due to the concentration of its population in rural areas. Simultaneously, it undertook policy initiatives to inform farmers engaged in agricultural labor about proper production practices, enhance product quality, and ensure market diversification. For Turkey, which increasingly intensified its agricultural activities with the neighboring USSR, the Iğdir region gained prominence due to its strategic location. Rational efforts were carried out to minimize the region's dependency on the USSR. In this context, initiatives were supported to strengthen the infrastructure activities of the Iğdir region in line with the resources of the period. Consequently, these measures significantly improved the agricultural productivity of the Iğdir region and enriched the diversity of its commercial activities.